

De Deense Nummerstempels

door Henk P. Burgman, Amsterdam

Toen op 1 april 1851 de eerste Deense Postzegel in gebruik werd genomen bestond de Deense postdienst al ruim tweehonderd jaar. In 1624 richtte Koning Christian IV een postdienst op die bestond uit een 9-tal grote belangrijke postroutes en resulteerde in een redelijk tot goed lopende organisatie die in 1851 het gehele Deense koninkrijk bestreek. Het Denemarken uit die tijd was beduidend groter dan dat van heden. Tot dit gebied behoorden Deens West Indië, Groenland, IJsland en de Føroyar als overzeese bezittingen en de toenmalige Hertogdommen Sleeswijk, Holstein en Lauenborg alsmede het Prinsdom Lübeck dat onder het Groothertogdom Oldenburg viel. De gebieden in India, Trankebar en Serampore, waren in 1845 aan de Britse Oost-Indische compagnie verkocht.

De toenmalige vrije, Hanzesteden Hamburg en Lübeck hadden al sinds lange tijd nauwe banden met het Deense rijk. Deze twee steden en Oldenburg vielen niet onder het Deense postale stelsel maar er waren wel Deense postkantoren gevestigd.



Afbeelding 1. Landkaartje met de Hertogdommen.

Zoals gezegd waren de eerste zegels op 1 april in Denemarken verkrijgbaar. In het Hertogdom Sleeswijk werden de zegels een maand later, op 1 mei, geïntroduceerd. De Hertogdommen Holstein en Lauenborg hadden hun eigen onafhankelijke postdiensten waar de zegels van Sleeswijk-Holstein in gebruik waren. De postale diensten in Holstein en Lauenborg werden op 15 april 1852 door de Deense post overgenomen en de Deense zegels werden hier op 1 juli van dat jaar geïntroduceerd. In de Deense postkantoren te Hamburg en Lübeck waren geen Deense zegels in gebruik vóór augustus 1855.

In die tijd moest alle post worden voorzien van een vertrekstempel. Dit stempel moest niet alleen een plaatsnaam maar ook de datum, al of niet voorzien van een jaartal, vermelden. Dit stempel werd geplaatst op een vrije ruimte aan de voorzijde van de brief. Niet elk dorp of gehucht had een datumstempel. Alleen de grotere steden en belangrijke vervoersknooppunten kregen zo'n stempel toegewezen. Hamburg en Lübeck waren voor de Deense economie zéér belangrijk. Hier waren dan ook al lange tijd Deense postkantoren gevestigd en waren beiden opgenomen in de Deense postroutes. Ondanks dat dit geen Deense gebieden waren maar vrije steden was dit, door hun vrije status, mogelijk.

Zoals beschreven werd er op een ter post bezorgd stuk, sinds 1837 gebruikelijk en sinds eind 1845 verplicht, een vertrekstempel met plaatsnaam en datumaanduiding geplaatst. Om te voorkomen dat de postzegel die, als bewijs van betaling op het stuk geplakt was, een tweede maal gebruikt zou worden moest dit zegel, visueel, vernietigd worden. Om dit te bewerkstelligen werd er een nieuw type stempel vervaardigd. Dit stempel, het vernietigingsstempel, bestond uit een aantal concentrische cirkels met een punt in het midden. Echter er komen ook een aantal in het oog springende variaties voor.



Afbeelding 2. De 5 typen "stomme" stempels.

Deze stempels waren in geen geval uniform aan elkaar. Er bestonden diverse variaties in diameters. De buitendiameter van deze stempels bedroeg tussen de 17 en 19,5 mm en de binnenste ring had een doorsnee die varieerde van 4 tot 6½ mm. Ook de punt in het midden kon een dikke of een dunne punt zijn. Bij het stempel dat bestond uit drie ringen was de binnenste ring 11mm in doorsnee. Deze “stomme” stempels werden, op een enkele uitzondering na, samen met de eerste zegels op 1 april 1852 aan de postkantoren verstrekt. Deze stomme stempels bestonden, evenals hun genummerde opvolgers, uit een in staal of messing gegraveerde stempelkop dat door middel van schroefdraad aan een houten handvat werd bevestigd.



Afbeelding 3. Hand-nummerstempel.

De nieuwe reglementen (15-04-1851) schreven voor dat bij het plaatsen van het stempel zo veel mogelijk van het zegelbeeld moest worden bedekt. Als we kijken naar het formaat van het gebruikte zegel zult u zien dat een perfect geplaatst stempel precies binnen het zegelbeeld viel, met als gevolg dat er weinig tot geen stempelinkt op de brief zelf terecht kwam. Daar alle stempels uniform waren was het niet mogelijk om te zien op welk kantoor het vernietigingsstempel geplaatst was. Hierdoor was de mogelijkheid tot fraude, ditmaal door oneerlijke postbeambten, nog steeds aanwezig. Een eerder gebruikt zegel waarbij het stempel dus geheel binnen het zegelbeeld viel, kon door een frauduleuze postbeambte een tweede maal op een brief geplakt worden waarbij het zojuist betaalde porto in eigen zak gestoken werd. Terwijl bij een stempel dat op zowel het zegel als op de brief was geplaatst het zegel als het ware aan de brief was “verbonden”.



Afbeelding 4. Een zegel met een bijna perfect in het midden geplaatst stempel.

Door het gebruik van twee verschillende stempels, het vertrek- en het vernietigingsstempel, werd de werkdruk, zeker op postkantoren waar veel post verwerkt werd, navenant groter. Op het Kopenhaagse stationspostkantoor werd hierop een oplossing gevonden door het vervaardigen van een gecombineerd stempel. Hierbij werden een stom stempel en een datumstempel aan elkaar bevestigd waardoor er bij één stempel slag het ring gedeelte het zegel ontwaarde en het datumstempel onder het zegel, in de praktijk vaak naast het zegel, de nodige informatie verstreekte. Later kwamen er ook combi- of duplexstempels met nummers in het ringsegment in gebruik.



Afbeelding 5. Stom combinatiestempel.



Afbeelding 6. Nummer combinatiestempel.

Al vroeg werd door ene Wilhelm Fristrup een voorstel gedaan om de stempels te voorzien van een nummer, waardoor het fraude gevoelige aspect van het nummerloze stempel werd verminderd. Dit voorstel werd verrassend genoeg zeer snel overgenomen. Op 16 juni 1852 stuurde Fristrup zijn brief naar “Zijne Excellentie de Generaal-Directeur van het Postwezen” vergezeld van een afbeelding van een afdruk van het nummerstempel 26. Fristrup was een

voortvarend type en had zijn huiswerk goed gemaakt. Hij stelde voor om de postkantoren in etappes te voorzien van de nieuwe nummerstempels en wel op een voor die tijd betrekkelijke snelle wijze. De eerste 40 nummers zouden nieuw aangeschaft moeten worden en daarna zouden de dan ingenomen stempels omgebouwd worden naar de daaropvolgende nummers. Ook aan het financiële plaatje werd gedacht. Een prijsopgave werd bijgevoegd. De prijs voor de eerste 40 nieuwe stempels, Nrs. 1 t/m 40, bedroeg 80 Rigsbank Skilling per stuk. Deze 40 vervangen stempels konden worden omgebouwd en weer worden uitgeleverd enz. enz. tot alle benodigde kantoren waren voorzien. Daarna had men nog 40 stempels over die in reserve gehouden konden worden voor noodgevallen of als aanvulling voor kantoren die op een later tijdstip van een nummerstempel voorzien moesten worden. De kosten van deze ombouw bedroeg 40 Skilling per stempel en bij een order van 100 stempels; 50 Rdbl. (Rigsbankdaler) De totale kosten voor deze operatie bedroegen 83 Rdbl. en 32 Skilling. Aardig om te weten is; dat één Rigsbankdaler bestond uit 96 Skilling.

Hoe en in welke volgorde werden deze nummers toegewezen? Uiteraard moesten de belangrijkste kantoren van stempels voorzien worden. Maar er moest wel voorkomen worden dat er een onderlinge jaloezie zou ontstaan tussen de diverse kantoren. Om dit te voorkomen werd besloten de nummers in alfabetische volgorde te vergeven.

Zoals gezegd waren de eerste 40 nummers nieuwe stempels. Bij aflevering aan de betreffende kantoren moesten de nummerloze ringstempels ingeleverd worden, deze oude stempels werden dan omgebouwd. Om, begrijpelijke, economische redenen werd er scherp gecontroleerd dat alle oude ringstempels werden ingeleverd. Ondanks deze strengheid is er, gelukkig, één ringstempel bewaard gebleven. Het Postmuseum in Kopenhagen is de trotse bezitter hiervan.

De eerste 80 nummers werden vergeven aan alle grote, belangrijkste postkantoren in het Koninkrijk en het Hertogdom Sleeswijk. Echter de nummers 1, 2 en 3 werden, respectievelijk, vergeven aan Kopenhagen en de twee 'buitenlandse' Deense postkantoren in Hamburg

en Lübeck. Nr. 4 ging naar Aalborg, 5 naar Aarhus en zo door tot 79 Wyck en 80 het kantoor in Æroskjøbing. De nummers 81 t/m 112 gingen naar de bijkantoren in Denemarken en Sleeswijk.



Afbeelding 7. Nummerstempel 2, Hamburg, op brief.

Voor zover bekend is er nergens een exacte datum van verzending of van ingebruikname van de nummerstempels vermeld. Door onderzoek van grote aantallen brieven kwamen de volgende vermoedelijke vroegste data van gebruik tevoorschijn.

De nummers	1 t/m 40	circa 29-10-1852
De nummers	41 t/m 72	circa 01-12-1852
De nummers	73 t/m 82	circa 10-01-1853
De nummers	83 t/m 92	circa 24-01-1853
De nummers	93 t/m 112	circa 28-02-1853

Na het verstrekken van deze stempels werd de lijst uitgebreid met de kantoren in de Hertogdommen Holstein en Lauenborg (113 - 153) en enige postroutes op het platteland alsmede spoorwegstations en kleinere postkantoren (154 - 167). Vooral door de explosieve groei van het Deense spoorwegnet werden vele van de nummers 168 t/m 230 toegewezen aan kantoren, stations, rijdende postwagens en post vervoerende schepen.

Toen kwam de oorlog van 1864 (1 februari tot 30 oktober) met als gevolg het verlies van de drie Hertogdommen en de geboorte van een nationaal Deens trauma.

In het begin van de zestiger jaren was het overduidelijk dat er een eind kwam aan het Deense huis Oldenburg. Frederik VII stierf kinderloos in 1863. Frederik was niet alleen Koning van Denemarken maar ook Hertog van Sleeswijk, Holstein en Lauenborg. Dit ondanks

dat deze gebieden onder de Duitse Bond vielen. Pruisen dat op dat moment een opkomende militaire macht was liet overduidelijk blijken wel geïnteresseerd te zijn in deze gebieden. Met deze dreiging en de militaire en politieke groei van Pruisen in het vooruitzicht werden de grote mogendheden, die na Napoleon wel een tijdje zonder oorlog konden, een beetje nerveus. Zij belegden een vergadering om de troonopvolging van Frederik te bespreken. Christian van het huis Glucksborg was de meest logische troonopvolger door zijn huwelijk met de oudste nicht van Frederik, Luise van Hessen-Kassel.

Zijn koningsschap over Denemarken was geen probleem maar zijn wil om, evenals Frederik VII, de Hertogdommen onder te brengen in het Deense Koninkrijk stuitte op grote tegenstand van de Duits georiënteerde bevolking van Sleeswijk-Holstein. De bevolking van deze gebieden, die in 1848 al in opstand waren gekomen tegen het Deense gezag, wees deze samensmelting af en Bismarck zag zijn kans schoon. Door een slim politiek spel dwong hij Oostenrijk de oorlog te verklaren aan de Denen, hij twijfelde geen moment en sloot zich aan Oostenrijks zijde aan.

Op 23 december 1863 viel het Duitse verbond met Hannoveriaanse en Saksische troepen Holstein en Lauenborg binnen. Op 1 februari 1864 trokken de gecombineerde troepen de grens met Sleeswijk over waarmee de echte oorlog losbarste. Door een aantal factoren zoals de personele en materiele overmacht van Bismarck's troepen, Deense politieke en strategische blunders, het onderschatten van de tegenstander en het verkeerd inschatten van de reactie en steun van de grote mogendheden Frankrijk en Engeland, was deze ongelijke strijd van het begin af aan een verloren strijd. Binnen een half jaar had Denemarken een groot deel van zijn troepen verloren en bijna een derde van zijn grondgebied was bezet.

Het, voorlopig hoogste, nummer 230 werd op 16-06-1864 toebedeeld aan het plaatsje Høruphav iets ten oosten van Sønderborg op het eiland Als. Op 29 juni 1864 werd dit plaatsje door de Pruisische troepen veroverd op de murw geslagen Deense troepen na de, zware en verloren, slag bij Dybbøl en het artillerie bombardement op Sønderborg. Dit en de andere nummers die aan de diverse kantoren in deze veroverde gebieden waren vergeven werden na de oorlog opnieuw in gebruik gesteld en

toegewezen aan nieuw te openen kantoren en treinverbindingen.

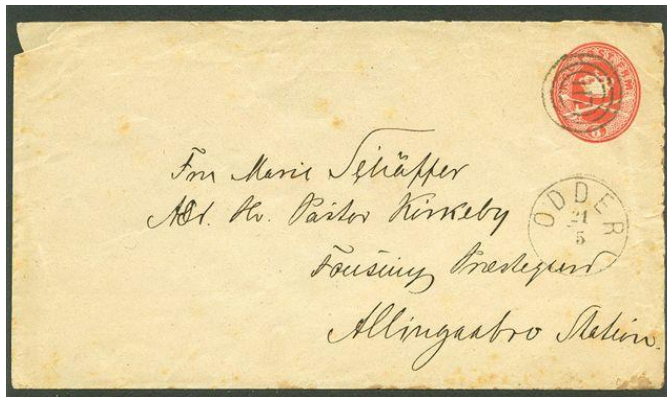
De Deense nummerstempels die achtergebleven waren in de bezette gebieden werden hier en daar nog gebruikt om de postzegels van Sleeswijk-Holstein en Lauenborg te ontwaarden. In Sleeswijk gebeurde dit tot aan eind juli 1864 en in Holstein en Lauenborg tot in maart 1865.



Afbeelding 8. Nummerstempel 119 (Itzehoe) gebruikt in 1861 op een Deens zegel en op een zegel van Lauenborg in 1865.

Na de vrede van Wenen (30 oktober 1864) moest Denemarken officieel afstand doen van de drie Hertogdommen. Dit betekende een enorme aderlating waardoor een kleine 20.000 km² land met pakweg 700.000 inwoners aan de Deense economie werd onttrokken. Na de Oostenrijks-Pruisische oorlog kwamen al deze gebieden onder Pruisisch gezag en was de Oostenrijkse rol in dit gebied uitgespeeld. Tijdens de vrede van Praag, augustus 1866, waar Oostenrijk definitief door de Pruisen buitenspel werden gezet, werd er aan de bevolking van de Hertogdommen nog wel een plebisciet, een volksstemming, beloofd maar daar kwam uiteindelijk niets meer van.

Ondanks deze verliezen en de daarop volgende problemen bloeide de Deense economie al snel weer op. De spoorwegen breidden zich gestaag uit en een groot aantal nummers, die vroeger op de postkantoren in de Hertogdommen in gebruik waren, werden nu toegewezen aan spoorwegstations en nieuwe postkantoren in Denemarken.



Afbeelding 9. Nummerstempel 117, eerst (tot 1864) Heide/Holstein, na 1864 Odder. Hier op een postwaardestuk.

Behalve de ruim 90 stempels die in gebruik waren in de nu bezette gebieden werden er na 1864 een 56 tal nieuwe nummers uitgegeven. De meeste nieuwe nummerstempels die na 1870 in gebruik waren genomen werden aan stationspostkantoren en aan postrijtuigen op spoorlijnen toegewezen.

De nieuw uit te geven en de oude heruitgegeven nummerstempels werden, na 1864, lukraak toegewezen aan kantoren die het nodig hadden. Er is geen systeem gehanteerd zoals in de jaren vóór de oorlog van 1864. De laatste "oude" nummers werden in 1879 heruitgegeven en van af dat moment kwamen er dus alleen nog nieuwe, hoge, nummers in gebruik.

In maart 1870 kregen twee IJslandse kantoren, Reykjavík en Seidisfjörður, de nummers 236 en 237 toegewezen.



Afbeelding 10. Nummerstempel 236, Reykjavik.

Gelijktijdig kreeg Thorshavn op de Faeroer het nummer 238 en in 1884 werd 284 aan Trangisvaag, eveneens op de Faeroer, toegewezen. Dit nummer was een van de laatste nummers die werden toegewezen. De twee hoogste nummers, 285 en 286, zouden nog eind 1883 of begin 1884 toegewezen zijn.

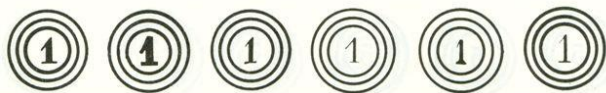
Doordat er volgens de officiële regels per brief twee keer gestempeld moest worden en niet overal genoeg duplex stempels voorhanden waren werd er nog wel eens, dit geheel tegen de regels in, een datumstempel gebruikt ter vernietiging van het zegel. De grotere kantoren, Kopenhagen, Aarhus en Aalborg bezondigden zich, al sinds 1870, hier regelmatig aan. Poststukken uit deze periode zonder een nummerstempel zijn regelmatig op veilingen te vinden.



Afbeelding 11. Duplexstempel nummer 181.

Om de door het toenemende postverkeer gestegen werkdruk te verlichten werd op 8 april 1884 door middel van een officiële dienstorder bekend gemaakt dat vanaf dat moment alle zegels op alle postverzendingen met een dagtekenstempel ontwaard moesten worden. Alle nummerstempels moesten geretourneerd worden. De gecombineerde stempels mochten gebruikt blijven worden totdat deze versleten waren. De meeste nummerstempels werden daadwerkelijk geretourneerd en vandaag de dag zijn er tientallen in de kluisen van het Deense postmuseum te Kopenhagen weggeborgen. Om misbruik van deze stempels te voorkomen, wat in het verleden daadwerkelijk is gebeurd, zijn deze kluisen en de stempels niet voor het publiek toegankelijk.

Zoals eerder vermeld, hadden sommige kantoren meerdere stempels, uiteraard met hetzelfde nummer, in gebruik. Kopenhagen had een groot aantal stempels nummer 1, waarvan er nu een twintigtal zijn geïdentificeerd.



Afbeelding 12. Een aantal verschillende cijfer-typen van stempel nummer 1.

Andere steden zoals Aalborg (met 4 stempels nummer 4), Odense (met 6 stempels nummer 51), Altona (met 6 stempels nummer 113) en een aantal stempels die gebruikt zijn op de spoorwegroutes hadden ook meerder stempels met hetzelfde nummer in gebruik. Doordat de nummerstempels niet gelijktijdig werden besteld, gemaakt en afgeleverd zijn er onderling vaak grote verschillen tussen de stempels te ontdekken. Zo zijn er dikke en dunne cijfertypen gebruikt. Ook is er, bijvoorbeeld bij Aalborg, een open, als wel een dichte 4 te vinden. Rechte vanen en gegolfde vanen bij de cijfers 5 en 7 brengen ook nog wat afwisseling. Bij het bestellen en het vervaardigen van de stempels ging er wel eens wat fout. Zo bestaat er een stempel met het nummer 53 dat in 1880 aan Skørping werd toegewezen. Dit plaatsje had het nummer 253 moeten krijgen maar door een fout werd dat dus 53, terwijl dit nummer al in gebruik was in Randers. Men zal dus tevergeefs zoeken naar een zegel of brief met het nummer 253.

Enkele kantoren behielden al dan niet met opzet, een stempel achter. Deze stempels werden gebruikt als reserve stempels, die gebruikt werden als het normale dagtekenstempel kapot of even niet te vinden was. Ook in tijden van grote drukte kon met deze stempels extra post met de hand worden afgestempeld. Een voorbeeld daarvan is Humlebæk met nummer 166. Een enkele, zoals het nummer 24 dat in Helsingør in gebruik was, is zelfs nog gebruikt op zegels die in november 1913 uitgegeven waren.

Een achtergehouden stempel werd regelmatig gebruikt voor het afstempelen van afwijkende post. Bijvoorbeeld van post die per schip of trein uit het buitenland kwam en tijdens de reis was aangeleverd en waarvan het zegel nog niet was ontwaard.

De verzamelaar die zich met deze stempels wil gaan bezighouden doet er goed aan om te beginnen met een basisverzameling van alle nummers en, zo hij of zij wil, de verschillende cijfertypen daarin op te nemen. Na verloop van tijd is een specialisatie binnen deze verzameling



Afbeelding 13. AFA 71 met nummer 24.



Afbeelding 14. Kopenhagen nummer 1 op Duits zegel.

niet uit te sluiten. Men kan dan denken aan bijvoorbeeld een speciaal geografisch gebied, een eiland, landstreek of een van de Hertogdommen, ook rijdende postkantoren of postwagons met hun specifieke routes kunnen een aardige verzameling opleveren. Uiteraard geeft het onderbrengen van een aantal brieven een extra cachet aan een verzameling Deense nummertempels.

Literatuur

J. Schmidt-Andersen; Danmarks første Frimærker.

H.E. Tester & G.F. Hansen; Danmarks Numereal Cancellations 1852-1884.

Svend Arnholtz; De Danske Nummerstempler Indtil 1864 in NFT, oktober 1936 en Danske Poststempler (1953).

D.M. Taunusstein; Dänische Nummern- und Sternstempel.

V. Jensen & J. Helsing; Danmarks Poststempler.

A. Tholl; Indførselen af Nummerstempler in NFT, november 1962, blz. 58 e.v.

M. Meedom; Postbesørgelsen i Danmark under 1864-krigen.

Sønderjyske Poststempler indtil 1920.

Dit artikel is ook verschenen in het maandblad Filatelie, jaargang 82, maart 2004, blz 248 -252.